

جمهوری اسلامی ایران

مرکز الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت

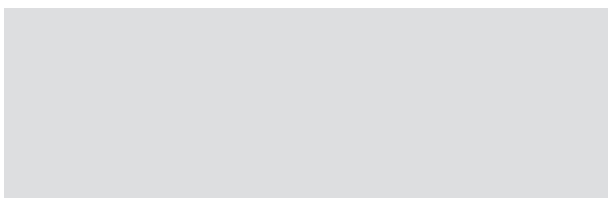
نظام محورها و موضوعات کلان الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت

تهیه و تدوین

گروه الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت
موسسه آموزش عالی حوزوی حکمت
پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی

بهمن ماه ۱۳۹۳

رهبر فرزانه انقلاب اسلامی
در خصوص الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت
در دیدار استادان دانشگاه‌ها و مراکز علمی، ۹۲/۰۵/۱۵:
دستور کار قطعی نظام جمهوری اسلامی،
دنبال کردن الگوی پیشرفت ایرانی اسلامی است

نظام محورها و موضوعات کلان الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت
صاحب امتیاز: مرکز الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت
تلفن و دورنگار: ۸۸۶۳۴۰۰۷
بهمن ماه ۱۳۹۳

فهرست

۵	پیشگفتل.....
۷	سرآغاز.....
۸	مقدمه.....
۹	بخش اول: مفهوم الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت.....
۱۰	مفهوم الگو.....
۱۳	مفهوم پیشرفت.....
۱۵	وجه اسلامیت الگو.....
۱۶	وجه ایرانیت الگو.....
۱۶	برخی ویژگی‌های الگو.....
۱۹	بخش دوم: نظام مسائل الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت.....
۲۱	محورهای کلان.....
۲۱	توجیه منطقی.....
۲۲	۱. فلسفه الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت (مباحث مقدماتی).....
۲۲	تعریف.....
۲۳	امکان.....
۲۳	ضرورت.....
۲۳	اهداف و کارکردها.....
۲۳	گستره.....
۲۴	نسبت با سایر اسناد.....
۲۴	مناسبات با علوم.....
۲۵	مبانی الگو.....
۲۵	روش.....
۲۶	نقشه راه تحقیق.....

۲۶.....	طبقه‌بندی موضوعات فلسفه‌الگو.....
۳۰.....	۲. نظریه اسلامی پیشرفت.....
۳۱.....	نمودار نظام موضوعات کلان نظریه اسلامی پیشرفت.....
۳۱.....	۳. الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت.....
۳۲.....	نظام موضوعات کلان الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت.....
۳۳.....	۴. ساز و کار اجرای الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت.....
۳۳.....	سند الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت.....
۳۴.....	نقشه راه اجرا.....
۳۴.....	نقشه راه پایش.....
۴۸.....	کلیات نظام کلان محورها و موضوعات الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت.....
۳۷.....	بخش سوم: عرصه‌های پیشرفت.....
۳۹.....	عرصه‌های پیشرفت از منظر آیات و روایات و عقل.....
۴۱.....	تیین عرصه‌های زندگی به روش استقرا.....
۴۲.....	الف. تقسیم به حسب متعلق و موضوع رفتار.....
۴۲.....	ب. تقسیم بر اساس گروه‌های مهم اجتماعی.....
۴۳.....	ج. تقسیم بر اساس موضوعات مهم اجتماعی.....
۴۵.....	بخش چهارم: جمع‌بندی و نتیجه‌گیری.....
۴۸.....	فهرست منابع.....

پیشگفتار

مرکز الگوی اسلامی- ایرانی پیشرفت با هدف طراحی و تدوین سند الگوی اسلامی- ایرانی پیشرفت و در راستای تحقق این مأموریت‌ها، تلاش نموده تا از ظرفیت‌های فکری و تخصصی صاحب‌نظران و اندیشمندان و جامعه نخبگانی در دانشگاه‌ها و مراکز علمی و پژوهشی و حوزوی کشور استفاده نماید و از طریق همکاری و تعامل با مراکز علمی و پژوهشی خارج از مجموعه مرکز و در قالب تقسیم کار ملی و برون‌سپاری طرح‌ها و کارهای پژوهشی، برخی از امور را به آنها واگذار نماید. لذا این مرکز اقدام به واگذاری و برون‌سپاری «نظام محورها و موضوعات کلان الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت» به کارگروه تخصصی الگوی اسلامی- ایرانی پیشرفت مستقر در موسسه آموزش عالی حوزوی حکمت وابسته به پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی نمود. مأموریت اصلی گروه مذکور؛ تدوین نظام مسائل، پژوهش در زمینه الگوی اسلامی- ایرانی پیشرفت در پژوهشگاه و برگزاری کرسی‌های علمی و نشست‌های علمی تخصصی بود و نوشتار حاضر حاصل تلاش‌های علمی و جمعی ایشان است.

این نوشتار به چهار بخش مجزا که عبارتند از: بخش اول، مفهوم الگوی اسلامی- ایرانی پیشرفت؛ بخش دوم، نظام مسائل الگوی اسلامی- ایرانی پیشرفت؛ بخش سوم، عرصه‌های پیشرفت و بخش چهارم، جمع‌بندی و نتیجه‌گیری تقسیم شده است. در پایان لازم است از همه استادان و محققانی که به انجای مختلف شامل حضور در جلسات تخصصی و ارائه دیدگاه‌ها، انجام مطالعه و تحقیق، تهیه محتوای علمی و تدوین این مجموعه تلاش نموده‌اند، صمیمانه سپاسگزاری و قدرشناسی نمایم.

دکتر هادی اکبرزاده

معاونت علمی و تقسیم کار ملی مرکز

سر آغاز

در راستای منویات مقام معظم رهبری دامت باریک مبنی بر تدوین الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، تحول در علوم انسانی، عدالت پژوهی و سایر موضوعات فرارشته‌ای و میان رشته‌ای مورد نیاز نظام مقدس جمهوری اسلامی ایران و به منظور تربیت نیروی انسانی متخصص؛ موسسه آموزش عالی حوزوی حکمت وابسته به پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی در تاریخ ۱۳۹۰/۸/۴ تاسیس گردید.

گروه الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت یکی از گروه‌های پژوهشی فرا رشته‌ای، موسسه متشکل از مدیر، دبیر و شورای علمی است. شورای علمی گروه مرکب از پژوهشگران و نمایندگان مجموعه‌های مرتبط با این موضوع از جمله شورای عالی مرکز الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، مرکز الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت ریاست جمهوری، بنیاد الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، روسای برخی پژوهشکده‌های پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی و ... می‌باشد.

مأموریت گروه؛ تدوین نظام مسائل، مدیریت پژوهش در زمینه الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت در پژوهشگاه و برگزاری کرسی‌های علمی و نشست‌های علمی تخصصی است. جزوه پیش رو، در راستای مأموریت اول گروه تدوین شده است. این جزوه حاصل تلاش‌های علمی قابل تقدیر دبیر گروه جناب حجت‌الاسلام و المسلمین آقای صفا و مباحثات متخصصین رشته‌های مختلف که در شورای علمی گروه گرد هم آمده‌اند، می‌باشد. بدین وسیله از ایشان و اعضای هیئت علمی این گروه تقدیر می‌گردد. امید آنکه مورد رضایت امام زمان حجت‌بن‌الحسن المهدی علیه السلام قرار گیرد.

معاونت پژوهشی

مؤسسه آموزش عالی حوزوی حکمت

مقدمه

الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت مقوله‌ای میان رشته‌ای و دارای سطوح و ابعاد گسترده و متنوع است. رشته‌های متعدد علوم اسلامی و انسانی از قبیل، فلسفه و کلام، اخلاق، فقه و حقوق، اقتصاد، سیاست، مدیریت، جامعه‌شناسی و ... می‌توانند در تبیین ابعاد و اضلاع و اجزاء این الگو مشارکت نمایند. این خود حاکی از گستردگی و پیچیدگی این مقوله است. از این‌رو نوشتن ساختار منطقی مسائل آن کاری بس ضروری و دشوار و نیازمند نظریه‌پردازی و نوآوری است.

بی‌تردید ارائه هرگونه ساختار منطقی برای محورها، موضوعات و مسائل پژوهشی مرتبط با این الگو، متوقف بر تبیین اجمالی الگوی مزبور بوده و تلقی‌های متفاوت از الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت مستلزم ساختارهای مختلفی از مسایل آن می‌گردد. در این نوشتار ابتدا مفهوم الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت و سپس نظام محورها و موضوعات کلان آن بیان خواهد شد.

بخش اول

مفهوم الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت

از جمله مسائل کلان کشور که توسط مقام معظم رهبری «آية الله» طرح گردید، تدوین الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت می‌باشد. ایشان به مناسبت در بیانات خود به مفهوم و برخی ویژگی‌های این الگو پرداخته‌اند. در این بخش با بهره‌گیری از بیانات ایشان و منابع علمی به موضوع‌شناسی و برخی ویژگی‌های الگو خواهیم پرداخت. البته ارائه این موضوع مستلزم تبیین مفاهیم پیشرفت، الگو، وجه اسلامیت الگو و وجه ایرانیت الگو می‌باشد.

مفهوم الگو

مقام معظم رهبری «آية الله» در نخستین نشست راهبردی پیرامون این واژه می‌فرمایند: «الگو هم نقشه جامع است. وقتی می‌گوییم الگوی ایرانی - اسلامی، یعنی یک نقشه جامع. بدون نقشه جامع، دچار سردرگمی خواهیم شد؛ همچنان‌که در طول این سی سال، به حرکت‌های هفت و هشتی، بی‌هدف و زیگزاگ مبتلا بودیم و به این در و آن در زدیم. گاهی یک حرکتی را انجام دادیم، بعد گاهی ضد آن حرکت و متناقض با آن را - هم در زمینه فرهنگ، هم در زمینه اقتصاد و در زمینه‌های گوناگون - انجام دادیم! این به خاطر این است که یک نقشه جامع وجود نداشته است. این الگو، نقشه جامع است؛ به ما می‌گوید که به کدام طرف، به کدام سمت، برای کدام هدف داریم حرکت می‌کنیم.»

بر این اساس الگو مانند یک نقشه، مقصد و راه را نشان می‌دهد. این نقشه دارای ویژگی‌های زیر است:

۱. جامع؛ همه زوایای پیشرفت و راه رسیدن به آن را نشان داده و هیچ بعدی از

ابعاد هدف یا راه در آن مغفول نیست.

۲. کلان؛ وارد جزئیات نمی‌شود. چنانچه مقام معظم رهبری علیه‌السلام تصریح می‌فرماید که الگو قرار است، در جایگاه سند بالادستی همه اسناد برنامه‌ریزی کشور باشد و نباید وارد مباحث در سطح سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی، بشود.

۳. نظام‌مند؛ اجزای این نقشه راه با هم هماهنگ و سازگارند. تنها چنین نقشه‌ای است که می‌تواند ما را از حرکت‌های هفت و هشتی نجات دهد.

۴. غیرقابل تفسیر؛ اجزاء و عناصر آن روشن، بدون ابهام و غیرقابل تفسیر می‌باشد؛ چراکه در غیر این صورت هدف از آن برآورده نمی‌شود و هر دولتی می‌تواند بر اساس تفسیر خود آن را تلقی نموده و سیاست‌ها و برنامه‌های خود را بر اساس تفسیر خود ارائه دهد.

مجموع این ویژگی‌ها می‌تواند ما را از حرکت‌های زیگزگی نجات دهد. گرچه بنا نیست اصطلاحاتی که در الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت به کار می‌رود برگرفته از ادبیات فرهنگ غرب باشد؛ ولی مقایسه وازگانی با آنچه در فرهنگ غرب وجود دارد، لازم است؛ زیرا به هر حال بسیاری از نخبگان داخل و خارج با اصطلاحات فرهنگ غرب مأنوس‌اند و گفتگوی نخبگانی مورد نظر مقام معظم رهبری علیه‌السلام بدون تفاهم بر واژه‌ها و معانی امکان‌پذیر نیست.

Pattern و model در فارسی به الگو ترجمه شده است. البته Pattern دارای مفهومی گسترده‌تر از ساختن به معنای گشتالت، شکل‌بندی، ریخت و نمونه‌ای است که با آن می‌توان ساخت جسمانی، ساخت رفتار و ساخت داده‌ها را مشخص کرد. برای مثال الگوی فرهنگی - Cultural Pattern - ترکیبی از ویژگی‌های رفتاری فرهنگی افراد یک جامعه است. Model نیز نمودی انتزاعی از واقعیت یا تصویری ساده از یکی از پدیده‌ها یا طرح، توصیف یا تشبیه کردن است به منظور تجسم یا درک چیزی که پیچیده‌تر است، می‌باشد. مثلاً الگوی سیستم‌ها - Systems Model - الگویی است که واقعیت اجتماعی را از دیدگاه یک نظام مورد نظر قرار می‌دهد به طوری که می‌تواند بر حسب درون‌داد، فراگرد، برون‌داد و زمینه توصیف شود.^۱

Model یک الگو، طرح، معرفی (به ویژه کوتاه)، یا تشریح، برای نشان دادن موضوع اصلی یک شیء، سیستم یا مفهوم یا کارکرد آن، است. مثلاً مدل (علم اقتصاد)، یک

۱. ر.ک: دائرةالمعارف تطبیقی علوم اجتماعی، ص ۷۹.

ساختار تئوریک است که پروسه‌های اقتصادی را نشان می‌دهد. مدل‌ها می‌توانند دو نوع کارکرد (توابع) توضیحی متفاوت را انجام دهند. از یک سو یک مدل می‌تواند توضیحی از یک بخش انتخاب شده از جهان باشد (سیستم هدف). بسته به طبیعت هدف، این‌گونه مدل‌ها یا مدل‌های پدیده‌ها هستند و یا مدل‌های داده‌ها. از سوی دیگر یک مدل می‌تواند یک تئوری و نظریه را توضیح دهد از این جهت که قوانین و اصول موضوعه آن را تفسیر نماید.

بنابراین الگو، نمایش نظری و ساده شده از نظریه می‌باشد که تصویری عملی و کاربردی از امور را به ما خواهد داد.

مدل‌ها را بر اساس کارکردشان، به چهار گروه بزرگ تقسیم می‌کنند:

مدل‌های شناختی: این مدل‌ها به معرفی یک سیستم می‌پردازند و خصوصیت‌های مورد نظر سیستم را با کنار گذاشتن خصوصیت‌هایی که مهم نیستند، به وضوح نشان می‌دهد؛

مدل‌های پیش‌بینی‌کننده: این مدل‌ها بر اساس شناختی که از یک سیستم در موقعیت مشخص وجود دارد، رفتار آتی سیستم مزبور را در موقعیت‌های جدید پیش‌بینی می‌کنند؛

مدل‌های تصمیم‌گیری: عمل این مدل‌ها، تهیه اطلاعات برای تصمیم‌گیرنده است همچنین امکان اخذ تصمیمات مطلوب در جهت دستیابی به اهداف از قبل تعیین شده را فراهم می‌کنند؛

مدل‌های هنجاری: عمل این مدل‌ها، ارائه تصویری تا حد امکان دقیق از سیستمی است که باید ایجاد شود.^۱

در یک مقایسه، الگو در مفهوم مورد نظر به الگوی نظریه‌ای با کارکرد هنجاری نزدیک بوده و ساختاری است که به توضیح نظریه اسلامی ایرانی پیشرفت با تطبیق بر شرایط پایدار ایران می‌پردازد.^۲ این الگو می‌تواند به زبان ریاضی یا منطقی ارائه شده و در آن از روش‌های جدید علم برای توضیح امور پیچیده استفاده شود. این روش‌ها از قبیل تجرید، ساده‌سازی و توجه به عوامل مهم و طبقه‌بندی و تقسیم امور و مانند آن است.

الگو، ساختاری است که به توضیح نظریه اسلامی پیشرفت با

تطبیق بر شرایط پایدار ایران می‌پردازد.

۱. ر.ک: دوران، ۱۳۷۶: ۶۷ و ۶۸.

۲. با در نظر داشتن اینکه نظریه، یک سیستم و نظام مفهومی است.

مفهوم پیشرفت

واژه پیشرفت در مقابل واژه متعارف توسعه^۱ می‌باشد. در کتب اقتصادی توسعه به معنای گوناگونی چون رشد، رشد با ثبات، رشد همراه با تعادل در الگوی توزیع، رشد همراه با تعادل، اشتغال و زندگی و ... آمده است. برخی توسعه را به معنای فرایند انتقالی جامعه از یک دوران تاریخی به یک دوران تاریخی دیگر می‌دانند.^۲ براین مبنا کشورها را به سه دسته جوامع نوین - توسعه یافته و در متن دوران تاریخ معاصر - که همگام با عصر صنعت با تغییر همگی مظاهر زندگی انقلاب صنعتی را درون‌زا کرده‌اند، سنتی - توسعه نیافته و حذف شده از تاریخ - و ناپایدار - جامعه غیرصنعتی و در حاشیه دوران معاصر تاریخی - تقسیم کرده‌اند.^۳ این برداشت از توسعه یک برداشت اقتصادگراست. در مقابل برخی خواسته‌اند با رهایی از تعبیرات اقتصادگرا، برداشت موثر و عمومی‌تر در تمامی ابعاد ارائه دهند پس توسعه را فرایندی برای گسترش آزادی‌های واقعی که مردم از آن بهره می‌برند؛ یا برداشتی چند بعدی که مستلزم تغییرات اساسی در ساخت اجتماعی، طرز تلقی عامه مردم و نهادهای ملی با تسریع در رشد اقتصادی^۴ یا دستیابی به شماری از آرمان‌های توسازی از جمله افزایش بهره‌وری، برابری اقتصادی و اجتماعی، معرفت مدرن و ... می‌دانند.^۵ مقام معظم رهبری (علیه‌السلام) در اولین نشست راهبردی در ارتباط با لزوم انتخاب واژه پیشرفت به جای توسعه می‌فرماید:

«اولاً کلمه «پیشرفت» را ما با دقت انتخاب کردیم؛ تعمداً نخواستیم کلمه «توسعه» را به کار ببریم. علت این است که کلمه توسعه، یک بار ارزشی و معنایی دارد؛ التزاماتی با خودش همراه دارد که حیثاً ما با آن التزامات همراه نیستیم، موافق نیستیم.

ما نمی‌خواهیم یک اصطلاح جا افتاده متعارف جهانی را که معنای خاصی را از آن می‌فهمند، بیاوریم داخل مجموعه کار خودمان بکنیم. ما مفهومی را که مورد نظر خودمان است، مطرح و عرضه می‌کنیم؛ این مفهوم

۱. اصل لغت توسعه از زبان لاتین (Development) به معنای ظهور یک پدیده از یک نقطه ناپیداست البته این واژه در فرهنگ فارسی کاربردهای گوناگونی دارد این امر به همراه وارداتی بودن آن علت اصلی ابهام و اختلاف در مفهوم توسعه است / نظریه‌ها و قانون‌مندی‌های توسعه، ص ۳۶.

۲. نظریه‌ها و قانون‌مندی‌های توسعه، صص ۱۹-۸۳.

۳. همان، ص ۸۶ و ۸۷.

۴. آمارن‌تراسن، توسعه و آزادی، ص ۱.

۵. مایکل تودارو، توسعه و کشورهای توسعه نیافته، ص ۳۱.

۶. جرالدم میو، مباحث اساسی اقتصاد توسعه، ص ۳۵.

عبارت است از «پیشرفت». معادل معنای فارسی پیشرفت را می‌دانیم؛ می‌دانیم مراد از پیشرفت چیست. تعریف هم خواهیم کرد که منظور ما از این پیشرفتی که در فارسی معنایش روشن است، چیست؛ پیشرفت در چه ساحت‌هایی است، به چه سمتی است. ما این وام‌نگرفتن مفاهیم را در موارد دیگری هم در انقلاب داشته‌ایم. ما از کلمه «امپریالیسم» استفاده نکردیم؛ کلمه «استکبار» را آوردیم ممکن است یک زوایایی در معنای امپریالیسم وجود داشته باشد که مورد نظر ما نیست حساسیت ما بر روی آن زوایا نیست؛ حساسیت ما بر روی آن معنایی است که از کلمه «استکبار» به دست می‌آید. لذا این را مطرح کردیم، در انقلاب جا افتاد؛ دنیا هم امروز منظور ما را می‌فهمد. و همچنین مفاهیم دیگری.^۱

مقصود آن است که چون توسعه ترجمه لفظ Development در فرهنگ غرب است، به دلیل کثرت استعمال آن در مفهوم مصطلح Development، بار معنایی آن را به خود گرفته است لذا وقتی کلمه توسعه به کار می‌رود معنای Development با همه بار ارزشی آن به ذهن تبادر می‌کند. با توجه به لزوم اجتناب از بار ارزشی و اصطلاحی توسعه در فرهنگ‌های رایج دنیا که علاوه بر تجربه ناموفق بشری، در تضاد با پیشرفت اسلامی است، با ایجاد نظام واژگانی جدیدی که وامدار دیگر فرهنگ‌ها نباشد، از واژه پیشرفت استفاده می‌کنیم.

فرهنگ فارسی معین پیشرفت را به معنای جلوتر رفتن و ارتقاء معنا کرده است.^۱ مقصود ما نیز از پیشرفت در الگو «حرکت از وضعیت موجود جامعه به سمت وضع مطلوب اسلامی آن» می‌باشد، البته منظور از آن، تنها توسعه مادی نبوده و یک امر معنوی به سمت هدف‌ها،^۲ پر کردن خلأها^۳ و تکاملی^۴ است. این پیشرفت همان رسیدن به حیات طیبه یعنی زندگی گوارا، همراه با آسایش و آرامش^۵ و در کل سعادت دنیا و عقبی است.^۶

مقصود ما از پیشرفت در الگو «حرکت از وضعیت موجود جامعه به سمت وضع مطلوب اسلامی آن» می‌باشد.

۱. فرهنگ فارسی معین، ج ۱، ص ۹۲۵.

۲. بیانات رهبری در دیدار وزیر و مسئولان وزارت کشور و استانداران ۱۳۷۰/۹/۲۷.

۳. بیانات رهبری در دیدار بیسیج دانشجویی ۱۳۸۴/۳/۵.

۴. بیانات رهبری در عید فطر ۱۳۷۱/۱۰/۱۵.

۵. بیانات رهبری در اجتماع بزرگ مردم رفسنجان ۱۳۸۴/۲/۱۸.

۶. بیانات در دیدار دانشجویان و اساتید دانشگاه‌های کرمان ۱۳۸۴/۲/۱۹.

وجه اسلامیت الگو

مقام معظم رهبری (عجّل الله فرجه) در نخستین نشست راهبردی در این باره می‌فرماید: «از طرف دیگر [این الگو] اسلامی است؛ به خاطر اینکه غایات، اهداف، ارزش‌ها و شیوه‌های کار، همه از اسلام مایه خواهد گرفت؛ یعنی تکیه ما به مفاهیم اسلامی و معارف اسلامی است. ما یک جامعه اسلامی هستیم، یک حکومت اسلامی هستیم و افتخار ما به این است که می‌توانیم از منبع اسلام استفاده کنیم. خوشبختانه منابع اسلامی هم در اختیار ما وجود دارد؛ قرآن هست، سنت هست و مفاهیم بسیار غنی و ممتازی که در فلسفه ما، در کلام ما، در فقه ما و در حقوق ما وجود دارد. بنابراین «اسلامی» هم به این مناسبت است.»

مجموعه گزاره‌های دینی که از آیات و روایات استفاده می‌شود ابتدا به دو گروه تقسیم می‌شوند:

۱. گزاره‌های اخباری
 ۲. گزاره‌های حکمی
- گزاره‌های اخباری خود به سه گروه تقسیم می‌شوند:
۱. گزاره‌های معرفت‌شناختی؛
 ۲. گزاره‌های هستی‌شناختی (مشمول بر گزاره‌های خداشناختی، جهان‌شناختی، انسان‌شناختی، جامعه‌شناختی)؛
 ۳. گزاره‌های مشتمل بر سنت‌های الهی.
- گزاره‌های حکمی نیز قابل تقسیم به سه گروه‌اند:
۱. گزاره‌های مشتمل بر اهداف؛
 ۲. گزاره‌های فقهی - حقوقی؛
 ۳. گزاره‌های اخلاقی.

الگوی پیشرفت در صورتی اسلامی است که مبتنی بر گزاره‌های اخباری و در چارچوب گزاره‌های حکمی دین اسلام باشد. این بدان معناست که باید بر اساس فهمی اجتهادی از منابع اصیل دینی «نظریه اسلامی پیشرفت» استخراج شده تا بر اساس آن الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت تدوین گردد. در این تلقی نظریه

اسلامی پیشرفت نظریه‌ای است که از ثابتات اسلام استنباط می‌شود. نظریه‌ای برای تمدن اسلامی از ابتدا تاکنون است. از این‌رو، همه کشورهای اسلامی می‌توانند با راهنما قراردادن این نظریه و تطبیق آن بر شرایط اقلیمی، تاریخی و فرهنگی خود به الگوی پیشرفت اسلامی سازگار با شرایط کشورشان دست یابند.

وجه ایرانیت الگو

«در خصوص ایرانی بودن الگو، علاوه‌بر آنچه که دوستان گفتند؛ که خوب، شرایط تاریخی، شرایط جغرافیایی، شرایط فرهنگی، شرایط اقلیمی، شرایط جغرافیای سیاسی در تشکیل این الگو تأثیر می‌گذارد - که قطعاً اینها درست است - این نکته هم مطرح است که طراحان آن، متفکران ایرانی هستند؛ این کاملاً وجه مناسبی است برای عنوان ایرانی؛ یعنی ما نمی‌خواهیم این را از دیگران بگیریم؛ ما می‌خواهیم آنچه را که خودمان لازم می‌دانیم، مصلحت کشورمان می‌دانیم، آینده‌مان را می‌توانیم با آن تصویر و ترسیم کنیم، این را در یک قالبی بریزیم. بنابراین، این الگو ایرانی است.»^۱

با انطباق نظریه اسلامی پیشرفت با شرایط ثابت اقلیمی، فرهنگی و تاریخی ایران، به الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت دست خواهیم یافت. البته نظریه اسلامی پیشرفت قابل تطبیق بر شرایط کشورهای اسلامی دیگر نیز می‌باشد از این‌رو اگر بر شرایط دیگر کشورهای اسلامی مانند عراق منطبق شود به الگوی اسلامی عراقی پیشرفت دست می‌یابیم.

لازم به ذکر است که در این الگو باید تنها به شرایط نسبتاً ثابت کشور توجه شود و شرایط موقت و ناپایدار در این الگو نباید دیده شود. زیرا مفروض این است که این الگو سند بالادستی همه اسناد سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی کشور است و شرایط ناپایدار و موقت باید در سطح سیاست‌ها و برنامه‌ها مورد توجه قرار می‌گیرد.

برخی ویژگی‌های الگو

۱. مقام معظم رهبری (عجله الله تعالی فرجه) می‌فرماید:

”مسئله‌ی تدوین الگوی اسلامی ایرانی برای پیشرفت، یکی از مسائل

۱. بیانات رهبری در نخستین نشست اندیشه‌های راهبردی ۸۹/۹/۱۰

کلان ماست... این الگو همچون قانون اساسی به عنوان سند بالادستی همه اسناد برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری، حتی سند چشم‌انداز بیست ساله کشور مطرح است.^۱

اسناد بالادستی سند چشم‌انداز مشتمل بر آرمان‌ها و اصول کلی ثابت و غیرمقید به زمان خاص می‌باشد. از این‌رو، این الگو نیز باید مشتمل بر آرمان‌ها و اصول کلی ثابت و دائم باشد و به عنوان هسته سخت همه اسناد برنامه‌ریزی در کشور تلقی شود. بر این اساس نباید محورهایی که در ارتباط با این الگو مطرح می‌گردد به سطح محورهای مطرح در برنامه‌ها و سیاست‌ها تنزیل داده شود و لازم است همه رشته‌های علمی به الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت در این افق بنگرند.

۲. ایشان در کلامی دیگر می‌فرمایند:

”الگو، یک الگوی منعطف است؛ یعنی قابل انعطاف است. هدف‌ها مشخص است؛ راهبردها ممکن است به حسب شرایط گوناگون تغییر پیدا کند و حک و اصلاح شود.“^۲

بی‌تردید باید مقصود از شرایط متغیر در این کلام شرایطی باشد که حداقل در محدوده زمانی بیش از دو سند چشم‌انداز تغییر می‌کند. در غیر این صورت این الگو نمی‌تواند سند بالا دستی برای سند چشم‌انداز باشد.

۳. ”الگوی ایرانی اسلامی، یعنی یک نقشه جامع، بدون نقشه جامع، دچار سردرگمی خواهیم شد.“^۳

»در تدوین این نقشه باید به تمام جنبه‌ها، عرصه‌ها و لایه‌های پیشرفت توجه نمود بر خلاف نظام‌های غیراسلامی که تنها به جنبه‌های حیوانی توسعه می‌پردازد. این الگو اسلامی است؛ به خاطر اینکه غایات، اهداف، ارزش‌ها و شیوه‌های کار، همه از اسلام مایه خواهد گرفت؛ یعنی تکیه ما به مفاهیم اسلامی و معارف اسلامی است.“^۴

۱. بیانات رهبری در نخستین نشست اندیشه‌های راهبردی ۱۰/۹/۸۹.

۲. همان.

۳. همان.

۴. همان.

بخش دوم:

نظام مسائل الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت

تحقیق و پژوهش در امور بدون داشتن ساختار منطقی از نظام مسائل آن امری مشکل به نظر می‌رسد. قدم اول جهت طراحی الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، تدوین نظام مسائل آن است. نظام مسائل الگو علاوه بر جامع و مانع بودن باید از یک ساختار منطقی جهت مدیریت و ساماندهی به پژوهش‌ها برخوردار باشد.

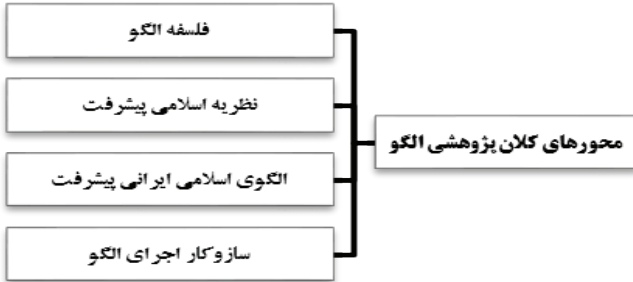
مقصود از نظام مسائل یک موضوع، ساختاری منطقی و جامع از مسایل آن است که نقشه راه پژوهش در آن موضوع را نشان می‌دهد.

دو روش جهت دستیابی به نظام مسائل یک موضوع وجود دارد: یکی روش قیاسی و دیگری روش استقرایی. در روش قیاسی با استدلال و سیر و تقسیم منطقی به نظام مسایل دست یافته می‌شود؛ ولی در روش استقرایی ابتدا مسایل پژوهشی با استقراء پیشینه پژوهشی، بدست آمده و سپس با در نظر گرفتن مسائل هم‌سنخ، ترتیبی به نسبت نظام‌مند و منطقی به آن داده می‌شود.

در دستیابی به نظام مسائل الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، به جهت کم سابقه بودن باید از روش قیاسی استفاده کرد. همچنین به دلیل ابعاد، سطوح و گستره‌ی وسیع این کلان موضوع، ابتدا محورهای کلان این موضوع تعیین گشته، سپس هر محور به موضوعات تقسیم شده است. پس از آن تحت عنوان ابعاد و عرصه‌ها، رشته‌ها، میان‌رشته‌ها و فرارشته‌های مرتبط با الگو شمارش شده تا در نهایت به تصویری منطقی و جامع از محورها و موضوعات کلان پژوهشی آن دست یابیم. ترتب منطقی محورها و موضوعات کلان، خود به خود بخشی از نقشه راه پژوهش را نشان خواهد داد. به روش فوق در ساختاری منطقی محورها و موضوعات کلان رشته‌ها و میان رشته‌ها و فرارشته‌های مرتبط با الگو ارائه می‌گردد. بدیهی است دستیابی به مسایل ذیل هر موضوع یکی از مأموریت‌های اصلی گروه‌های پژوهشی خواهد بود.

محورهای کلان

مسائل الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت را در محورهای اصلی فلسفه الگو، نظریه اسلامی پیشرفت، الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت و سازوکار اجرای الگو طبقه‌بندی می‌کنیم.

توجیه منطقی

مسائل مربوط به الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت ابتدا در سه محور قابل بررسی است:

۱. مسائل کلی پیشینی یا مقدماتی که با نگاه فرانگر عقلانی در باره الگو مطرح می‌گردد، هم‌چون ضرورت، امکان، گستره و ابعاد، مبانی، اهداف، روش و ...
۲. مسائلی که در مقام تبیین نظری عناصر، قواعد، اصول، روابط و احکام الگو مطرح می‌گردد.
۳. مسائلی که پس از تبیین نظری در مقام پیاده‌سازی و اجرای آن مطرح است. محور اول تحت عنوان "فلسفه الگو" از آن یاد شده است.

فلسفه الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت در حقیقت پارادایم و به منزله هسته سخت الگو می‌باشد.

در محور دوم با توجه به مفهوم الگو اسلامی ایرانی پیشرفت، مسایل به دو نوع قابل تقسیم است:

- الف. مسایلی که در آنها پرسش از دیدگاه اسلام است و باید پاسخ آنها را از آیات و روایات و منابع معتبر اسلامی به روش اجتهادی استنباط کرد.
- ب. مسایلی که در آنها پرسش از چگونگی تطبیق دیدگاه اسلام (که یک دیدگاه فرا

زمانی و مکانی است) بر شرایط پایدار ایران است. دسته اول از مسایل تحت عنوان "نظریه اسلامی پیشرفت" و دسته دوم با عنوان "الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت" از آن یاد شده است. مسایلی که پس از تبیین نظری در مقام پیاده‌سازی و اجرای الگو مطرح است تحت عنوان سازوکار اجرای الگو آمده است.

۱. فلسفه الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت (مباحث مقدماتی)

واژه فلسفه در لغت به معانی چون «علت»، «دلیل»، «غایت» و ... بکار می‌رود. در اصطلاح علمی، فلسفه بر دو نوع می‌باشد:

۱. فلسفه مطلق به معنای «علمی که از احکام کلی و عوارض ذاتی موجود بماهو موجود بحث می‌کند»^۱

۲. فلسفه مضاف عبارت است از «دانش مطالعه فرانگر عقلانی احوال و احکام کلی یک علم یا رشته علمی یا یک هستومند دستگاه واره انگاشته حقیقی یا اعتباری». موضوع فلسفه مضاف گاه علم و گاهی غیرعلم بوده و بسته به اضافه به علوم یا امور به دو قسم تقسیم می‌شود. فصول ساختار هر فلسفه مضافی تابع مسائل اساسی موضوع آن است.^۲

فلسفه الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت «از نوع فلسفه‌های مضاف به امور (و نه علوم) است که با نگاه فرا نگر عقلانی به توضیح مباحث کلی پیرامون این الگو می‌پردازد و به منزله پارادایم و هسته سخت الگو است».

رئوس مسائل فلسفه الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت عبارتند از:

تعریف

مفهوم الگو، نظریه، پیشرفت و تمایز پیشرفت با مفاهیم رایج و مصطلح مرتبط از قبیل رشد، توسعه، نوسازی، حیات طیبه و ... مفهوم اسلامیت در الگو، مفهوم ایرانی‌ت در الگو و ...

۱. انّ الفلسفة الأولى باحثة عن احوال الموجود بما هو موجود، و عن اقسامه الأولى ای التي يمكن أن يعرض للموجود من غير ان يصير رياضياً او طبيعياً (صدرالمتألهین، ۱۳۸۳: ج ۱، ص ۳۴ و ۳۵).
 ۲. رک: رشاد، قیسات، ۱۳۸۵.

امکان

- در ذیل این عنوان به پرسش‌هایی از این قبیل پاسخ داده خواهد شد:
۱. آیا در مقابل نظریه‌های موجود توسعه می‌توان از منابع اسلامی به نظریه جدیدی به نام نظریه اسلامی پیشرفت دست یافت؟
 ۲. آیا منابع اسلامی ظرفیت استنباط چنین الگویی را دارند؟
 ۳. آیا انطباق این نظریه بر شرایط کشورهای مختلف و از جمله ایران ممکن است؟

ضرورت

در ذیل این موضوع به مسائلی توجه می‌شود که بر اهمیت و ضرورت تدوین الگو تأکید دارند. مسائلی از قبیل: ابتدای الگوهای متداول توسعه بر جهان‌بینی و ارزش‌های غیراسلامی، عدم کارآمدی الگوهای توسعه غربی و شرقی برای پیشرفت کشور، جلوگیری از حرکت‌های زیگزاکی و هفت و هشتی در اداره کشور، ارائه الگو برای کشورهای اسلامی و ...

اهداف و کارکردها

اهداف الگو نقطه‌های مطلوب و افق‌هایی است که الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت در جهت رسیدن بدان تدوین می‌گردد. مقصود از کارکرد الگو نیز تأثیر عملی آنست. اهم مسائل این موضوع عبارتند از: اهداف ملی، منطقه‌ای، بین‌المللی و جهانی در حوزه‌های فرهنگی، سیاسی، دفاعی و امنیتی، اجتماعی، اقتصادی، اخلاقی و تربیتی، آموزشی، پژوهشی، قضایی و ... هم‌چنین اهداف غایی، میانی و عملیاتی در حوزه‌های فوق و ...، انتظارات از الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، کارکرد این الگو برای کشور در ابعاد مختلف فرهنگی، سیاسی، اجتماعی و ...، اثرات و پیامدهای الگو از قبیل: ایجاد انسجام در فرایند پیشرفت ملی، ایجاد شتاب در پیشرفت، تئوریزه کردن آموزه‌های اسلامی در جهت اداره نظام، ارائه الگو به جهان اسلام در راستای تمدن‌سازی، ارائه الگوی بدیل سرمایه‌داری و کمونیستی به جهانیان و ...

گستره

مقصود از گستره الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت عرصه‌ها و ابعاد آن است. برای نمونه:

* مقام معظم رهبری داماد عرصه‌های پیشرفت را فکر، علم، معنویت و زندگی برشمردند!

* علامه محمدتقی جعفری در کتاب فلسفه دین احکام را اینگونه تقسیم می‌کند:
 ۱. تعامل مع الله - ارتباط انسان با خدا - ۲. تعامل مع النفس - ارتباط انسان با خویشتن -
 ۳. تعامل مع الناس - ارتباط انسان با هم‌نوع خود (اجتماعی) - ۴. تعامل مع الدنيا - ارتباط انسان با جهان هستی؛ ممکن است هر یک از این عرصه‌های تعامل را عرصه‌ای برای پیشرفت بدانیم.

* این الگو می‌تواند ناظر به عرصه‌های رشته‌ای هم‌چون اخلاق، حقوق، اقتصاد، سیاست، اجتماع و ... یا میان رشته‌ای هم‌چون خانواده، جوان و ... باشد.

نسبت با سایر اسناد

الگو هم‌چون قانون اساسی به عنوان سند بالا دستی همه اسناد برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری، حتی سند چشم‌انداز بیست ساله کشور بوده و در تدوین آن باید به این جنبه توجه ویژه گردد. تعیین نسبت این اسناد با الگو و مشخص نمودن حاکم و محکوم بودن آنها در این تناسب بسیار ضروری و راه‌گشا است. چند نمونه از مسائل این موضوع عبارت است از: نسبت الگوی پیشرفت با قانون اساسی، الگوی پیشرفت و سند چشم‌انداز، الگوی پیشرفت و سیاست‌های کلی ثابت، الگوی پیشرفت و قوانین موضوعه کشور، الگوی پیشرفت و برنامه‌های بلند مدت و میان مدت، الگوی پیشرفت و نقشه جامع علمی کشور.

مناسبات با علوم

بدون شک طراحی و تدوین الگو بر علم مبتنی است. از این رو، باید مشخص نمود که این بنیان از کدام علوم تشکیل شده و نقش هر یک از علوم حوزوی (فلسفه، فقه و اصول، کلام و ...) و دانشگاهی (انسانی، تجربی، مهندسی و ...) در تدوین این الگو چیست؟ هر چند علوم انسانی بنیان اولیه این امر است اما قطعاً علوم تجربی، پایه،

۱. بیانات رهبری در نخستین نشست اندیشه‌های راهبردی ۸۹/۹/۱۰.

۲. ایشان دین را دارای دو رکن اساسی دانسته که عبارتند از اعتقاد به وجود خدا و صفات او که مستند به عقل سلیم و دریافت فطری بدون تقلید است و دوم برنامه حرکت به سوی هدف که احکام و تکالیف نامیده می‌شود مبنای این رکن بر دو امر استوار است یکی اخلاقیات و دیگر احکام فقهی که شامل احکام اولیه و ثانویه می‌گردد. احکام اولیه مستند به نیازهای انسان‌هاست و درحقیقت بیانگر ارتباط‌های چهارگانه و ثابت انسانی با خویشتن، خدا، جهان هستی و هم‌نوعان می‌باشد. به وسیله تنظیم و اصلاح این ارتباطات ساعات اخروی نیز تضمین می‌گردد/فلسفه دین صص ۱۱۸ و ۱۱۹.

مهندسی و... نیز در این الگو نقشی مهم خواهند داشت که نیازمند تبیین است. هم‌چنین لازم است روشن شود که بحث اسلامی سازی علوم انسانی یا تأسیس علوم انسانی اسلامی چه ارتباطی با طراحی و اجرای این الگو دارد؟ از سوی دیگر باید تأثیر تحقق الگو بر نقشه تولید و انتشار و به کارگیری علوم مختلف را نیز مورد توجه قرار داد.

مبانی الگو

مبنا به معنای ریشه، پایه، اساس و بنیاد هر چیز است. مبانی در علوم مختلف به باورهای زیربنایی که نظرات، اندیشه‌ها و مسائل آن علم بر آن استوار بوده، اطلاق می‌گردد. مقصود از مبانی الگوی پیشرفت بینش‌ها و ارزش‌هایی است که به اصطلاح امروزین متاپارادایم و هسته سخت این الگو است. با توجه به ویژگی اسلامی بودن الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت و اعتقاد به ورود دین در این عرصه، مبانی الگو نیز باید از منابع اسلامی - کتاب، سنت، عقل - استخراج گردد.

مقصود از مبانی الگوی پیشرفت بینش‌ها و ارزش‌هایی است که به اصطلاح امروزین متاپارادایم و هسته سخت این الگو است.

مبانی الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت عبارتند از:

- * مبانی معرفت‌شناختی
- * مبانی دین‌شناختی
- * مبانی خداشناختی
- * مبانی انسان‌شناختی
- * مبانی جهان‌شناختی
- * مبانی غایت‌شناختی
- * مبانی جامعه‌شناختی
- * مبانی ارزش‌شناختی

روش

استخراج الگو از منابع دینی و بومی هم‌چنین طراحی و تدوین آن نیازمند روش‌های مشخص علمی است که اतقان لازم را داشته باشند. بر همین اساس در ذیل این عنوان

باید روش تدوین الگو طراحی و ارائه گردد. این روش باید مشتمل بر روش استنباط نظریه پیشرفت از منابع دینی و روش تطبیق نظریه بر شرایط ایران باشد.

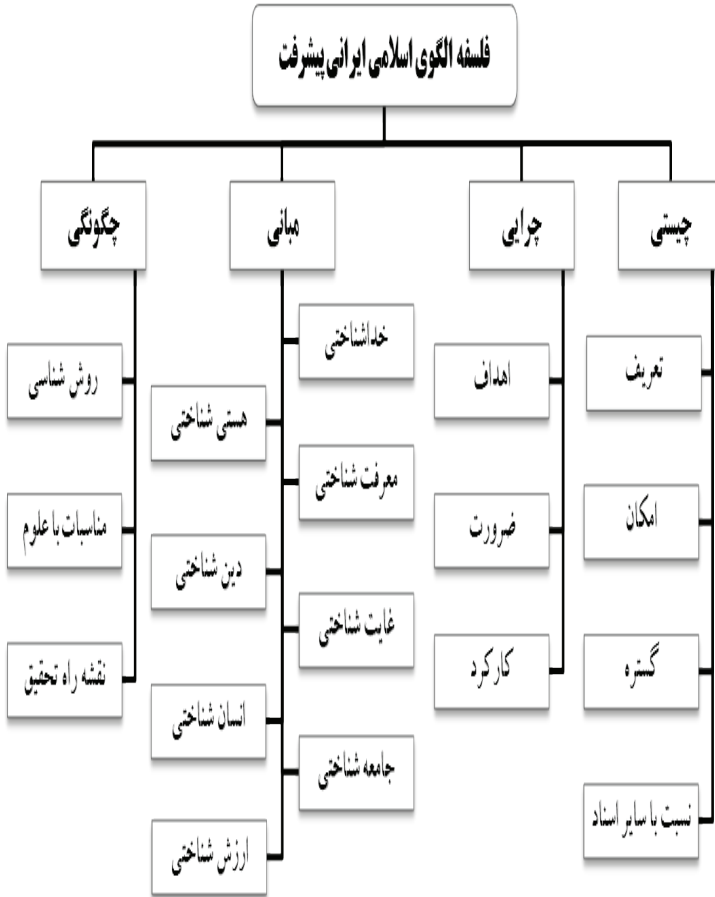
نقشه راه تحقیق

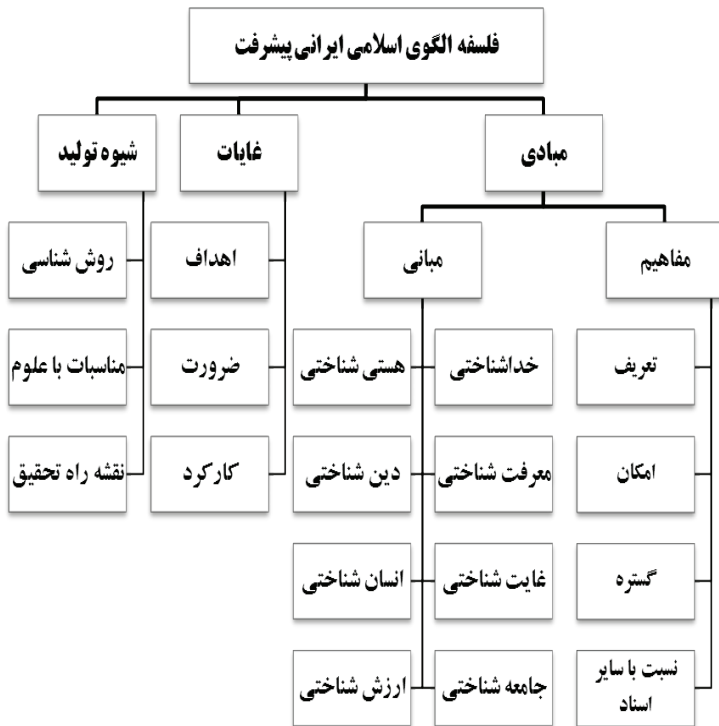
نقشه راه تحقیق بیان‌گر مراحل و فرآیند تحقیق جهت استنباط و تدوین الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، افراد و نهادهایی که در این راستا نقش ایفا می‌کنند و اموری از این قبیل است. کارکرد این نقشه در مدیریت جریان تدوین الگو است.

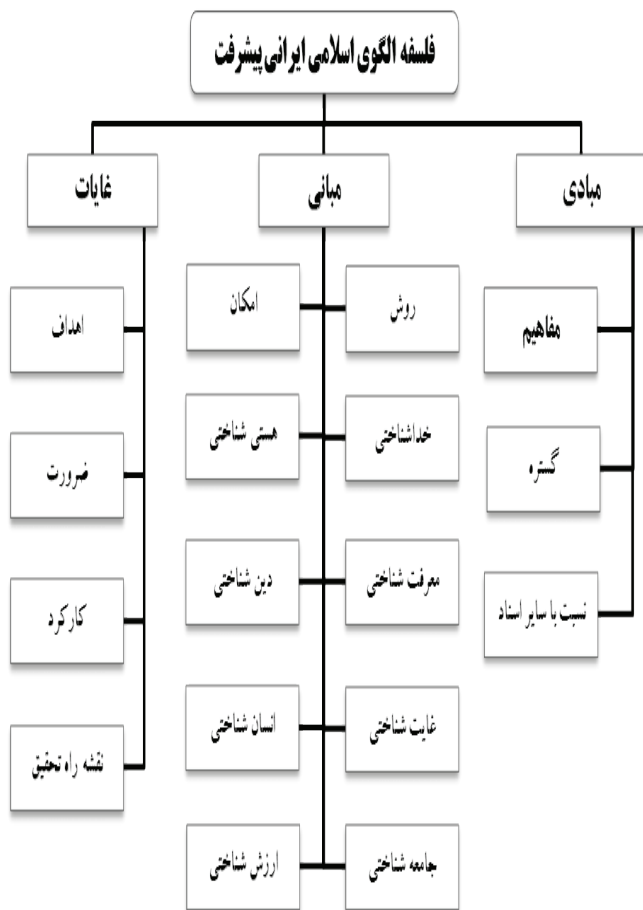
طبقه‌بندی موضوعات فلسفه الگو

برای طبقه‌بندی موضوعات فلسفه الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، گروه سه مدل ارائه نموده است. تفاوت این سه مدل تنها در نحوه چینش موضوعات می‌باشد.

۲. نظریه اسلامی پیشرفت

به مجموعه نظام‌مندی از مفاهیم، اصول موضوعه، قوانین و راهبردها اطلاق می‌شود که در ساختاری منطقی و مبتنی بر مبانی پیشینی و ارزشی اسلام مقوله پیشرفت را تبیین می‌کند.

نظریه اسلامی پیشرفت، نظریه‌ای مبتنی بر ثابتات اسلامی بوده که از منابع دینی به روش اجتهادی استنباط می‌گردد. این نظریه وابسته به زمان و مکان خاصی نیست. از این رو، ثابت و جهان شمول است. البته به دلیل اختلاف در اجتهاد ممکن است مجتهدان مختلف به نظریاتی دست یابند که تا حدودی با هم متفاوت است. پیش از این بیان کردیم مراد از پیشرفت حرکت از وضعیت موجود به وضعیت مطلوب است. بنابراین هر نظریه‌ای در باره پیشرفت باید مشتمل بر سه گزاره ذیل باشد:

۱. ترسیم وضعیت مطلوب اسلامی؛

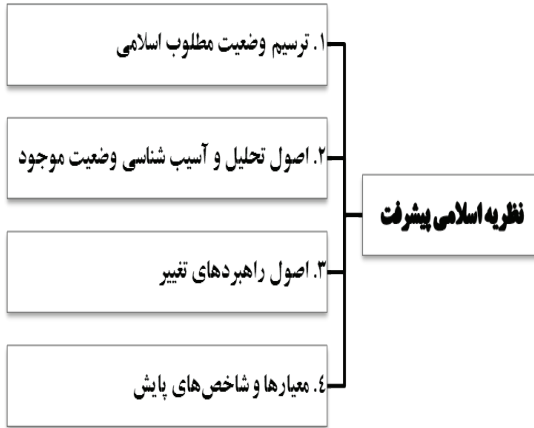
۲. اصول تحلیل و آسیب‌شناسی وضعیت موجود؛

۳. اصول راهبردهای تغییر؛

۴. معیارها و شاخص‌های پایش.

از آنجا که نظریه پیشرفت اسلامی محصور به زمان و مکان خاصی نبوده و ناظر به جهان اسلام از ابتدا تا ظهور حضرت مهدی علیه السلام می‌باشد، انتظار آن است که در این نظریه ویژگی‌ها و ابعاد جامعه آرمانی اسلام ترسیم گشته، اصول و روش‌های ثابت تحلیل و آسیب‌شناسی وضعیت موجود و نیز اصول ثابت راهبردی برای حرکت از وضع موجود به مطلوب ارائه شود و معیارها و شاخص‌های کلی و کلان و ثابت جهت پایش معین گردد. از این رو این محور مشتمل بر موضوعات چهارگانه خواهد بود.

نمودار نظام موضوعات کلان نظریه اسلامی پیشرفت

۳. الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت

الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، تصویری روشن از نظریه اسلامی

پیشرفت ناظر به ویژگی‌های پایدار جامعه ایران می‌باشد.

الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، بازخوانی نظریه اسلامی پیشرفت با توجه به شرایط پایدار ایران است. مقصود از شرایط پایدار شرایطی است که در پهنه چند سند چشم انداز تغییر نمی‌کند. این شرایط بر اساس مطالعات محیطی - آمایش سرزمین، فرهنگ، جمعیت و...، مطالعات منطقه‌ای - کشورهای همسایه، ارتباطات منطقه‌ای و...، مطالعات بین‌المللی و مطالعات آینده‌پژوهی تعیین می‌شود. تفاوت میان نظریه و الگوی نظریه اسلامی، جهان‌شمول و برای جهان اسلام ارائه می‌شود ولی الگو مربوط به شرایط پایدار ایران خواهد بود.

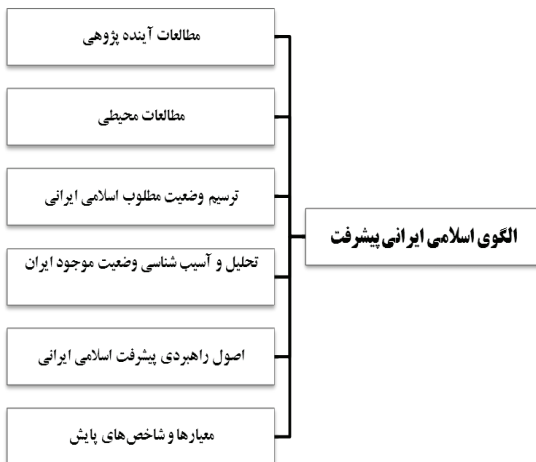
از این رو الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت باید مشتمل بر شش موضوع کلان زیر باشد:

۱. مطالعات آینده‌پژوهی

۲. مطالعات محیطی: در سه سطح ملی، منطقه‌ای و جهانی انجام می‌پذیرد.

۳. ترسیم وضعیت مطلوب اسلامی ایرانی: در این بخش با توجه به جامعه آرمانی اسلامی و شرایط پایدار ایران، وضعیت مطلوب اسلامی ایرانی ترسیم می‌شود.
۴. تحلیل و آسیب‌شناسی وضعیت موجود ایران: در این بخش با بکارگیری اصول و روش‌های تحلیل و آسیب‌شناسی در نظریه اسلامی پیشرفت وضعیت موجود جامعه ایران نسبت به وضعیت مطلوب مقایسه شده و فاصله وضعیت موجود از مطلوب تبیین می‌گردد.
۵. اصول راهبردی پیشرفت اسلامی ایرانی: در این بخش نیز اصول راهبردی در نظریه اسلامی پیشرفت با توجه به شرایط پایدار ایران بازخوانی می‌شود. مقصود از اصول راهبردی چارچوب‌های ثابتی است که برنامه‌ها و سیاست‌ها باید در آن چارچوب‌ها قرار گیرد. دلیل استفاده از این عبارت آن است که الگو در افق مطرح در این نوشتار، باید فراتر از راهبردها و سیاست‌ها و برنامه‌هایی که پس از چشم‌انداز مطرح می‌شود، باشد.
۶. معیارها و شاخص‌های پایش: معیارها و شاخص‌های اسلامی نیز با توجه شرایط پایدار تبیین می‌گردند.

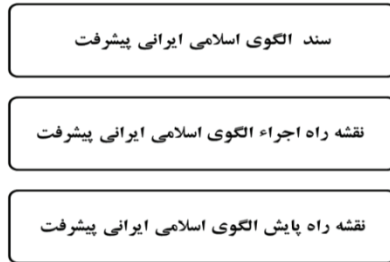
نظام موضوعات کلان الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت

۴. سازوکار اجرای الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت

در مقام پژوهش و بحث نظری در یک جریان نخبگانی در سطح کشور ممکن است به چندین نظریه اسلامی یا الگوی اسلامی ایرانی دست یابیم. بی تردید نظام باید از میان این نظریات یک نظریه را بر اساس مصالح انتخاب کند. نظریه یا الگوی انتخابی، تحت عنوان «سند الگو» از آن یاد می‌گردد. پس از تدوین سند الگو نیازمند طراحی «نقشه راه اجرا» هستیم. زیرا مقصود از تدوین این سند اجرای آن است. در مقام اجراء نیز لازم است به طور مداوم تحقق الگو پایش شود تا از اصل الگو فاصله نگرفته و در صورت انحراف، به سرعت آن را تشخیص و رفع کنیم. از این رو نیازمند تهیه «نقشه راه پایش» هستیم.

سازوکار اجرای الگو

سند الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت

بی تردید تدوین نظریه اسلامی پیشرفت و الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت در جریان گفتگوی نخبگانی در سطح حوزه و دانشگاه موجب همگرایی بیشتر در نظرات و آراء نخبگان می‌شود. با این وجود دستیابی به یک نظریه و الگو که با همه اجزای آن مورد اتفاق همه نخبگان علمی و مدیریتی کشور باشد ممکن به نظر نمی‌رسد. به صورت طبیعی ما به نظریات و الگوهایی دست خواهیم یافت که در عین همگرا بودن از برخی جهات با یکدیگر متفاوتند. نظام حکومتی بنا به مصلحت از میان این نظریات و الگوها یکی را انتخاب نماید. در نهایت نظریه و الگوی منتخب به عنوان سند بالا دستی همه

اسناد سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی کشور خواهد بود. آنچه باید در مراحل بعد اجرا و پایش شود الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت بر اساس این سند است.

نقشه راه اجرا

نقشه راه اجرا بیان‌گر چگونگی اجرای الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت است.

در این نقشه مراحل و فرآیند پیاده ساختن الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت در سند چشم‌انداز، سیاست‌های کلی و کلان و برنامه‌های بلندمدت، میان‌مدت و کوتاه‌مدت تبیین می‌شود و نقش هر یک از نهادها و مردم معین می‌شود.

نقشه راه پایش

جهت شناسایی انحراف در مراحل اجرایی الگو، نیازمند پایش هستیم. پایش باید همزمان با اجرا شروع شود. نقشه راه پایش نمایان‌گر سازوکار نظارت و ارزیابی در مقام اجرای الگو است.

نقشه راه پایش بیان‌گر مراحل و فرآیند ارزشیابی و بازخوردسنجی و تکمیل، اصلاح و بازنگری در مراحل اجرا است.

کلیات نظام کلان محورها و موضوعات الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت

بخش سوم:

عرصه‌های پیشرفت

چنانچه گذشت پیشرفت به معنای "حرکت از وضعیت موجود جامعه به سمت وضع مطلوب اسلامی آن" مقوله‌ای پیچیده و دارای ابعاد و عرصه‌های متعدد، متنوع و گسترده است. بدیهی است مطالعه چنین مقوله پیچیده‌ای و استخراج و استنباط نظریه اسلامی پیشرفت از نصوص دینی و تدوین الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت با تمام ابعاد و عرصه‌های آن، بدون تشخیص عرصه‌های پیشرفت و ابعاد و اضلاع آن ممکن نیست و با این پرسش مواجهیم که عرصه‌ها و ابعاد پیشرفت کدام‌اند؟

پاسخ به این پرسش با سه روش نقلی، قیاسی و استقرایی امکان‌پذیر است. در روش نقلی به آیات و روایات برای تشخیص عرصه‌های پیشرفت استناد می‌شود. در روش قیاسی با برهان سبر و تقسیم عرصه‌ها و ابعاد پیشرفت انسان و جامعه انسانی تشخیص داده می‌شود. در روش استقرایی بر اساس شناخت امروز ما از عرصه‌های حیات بشری عرصه‌های پیشرفت استقرا می‌شود. برای تشخیص عرصه‌های پیشرفت ناچاریم از هر سه روش به صورت ترکیبی استفاده نماییم.

در این نوشتار عرصه‌های پیشرفت را به سه بخش تقسیم می‌شود:

۱. عرصه‌های فرارشته‌ای: مقصود عرصه‌هایی است که ناظر به همه عرصه‌های رشته‌ای و میان رشته‌ای زندگی است و پیشرفت در همه این عرصه‌ها باید با توجه به پیشرفت در آن عرصه باشد.

۲. عرصه‌های رشته‌ای: مقصود عرصه‌هایی هستند که با رشته‌های علوم انسانی قرابت دارند.

۳. عرصه‌های میان رشته‌ای: مقصود عرصه‌هایی هستند که برای مطالعه پیشرفت در آن عرصه به بیش از یک رشته علمی نیاز است.

عرصه‌هایی که باروش نقلی، قیاسی و برهان عقلی به آن دست خواهیم یافت

عرصه‌های فرارشته‌ای هستند زیرا این عرصه‌ها مربوط به ابعاد انسان و هستی است و زمان و مکان در آن نقشی ندارد.

ولی عرصه‌های رشته‌ای و میان رشته‌ای در عرصه زندگی را با روش استقرا بدست خواهیم آورد زیرا این عرصه‌ها در جاری زمان و مکان پدید می‌آیند و تغییر می‌کنند.

عرصه‌های پیشرفت از منظر آیات و روایات و عقل

قرآن کریم از وضعیت مطلوب به حیات طیبه تعبیر نموده و راه دستیابی به آن را ایمان و عمل صالح ذکر کرده است:

«مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِّنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ وَ هُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيَاةً طَيِّبَةً وَ لَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»^۱ هر کس عمل صالحی انجام دهد چه مرد باشد چه زن در حالی که ایمان دارد او را زنده می‌کنیم به زندگی پاک و پاکیزه‌ای و پاداش می‌دهیم او را به بهتر از آنچه عمل می‌کنند».

هم‌چنین خداوند متعال در آیات سوره «عصر» راه دستیابی به سعادت را ایمان و عمل صالح بیان نموده است. در قرآن کریم هر جا سخن از ایمان آورده در کنارش عمل صالح را ذکر نموده به نحوی که گویی دو امر جدا ناپذیر در رشد و تعالی انسان که مکمل یکدیگر و تأثیر متقابل در یکدیگر دارند، است - ایمان و عمل صالح ۵۲ مرتبه در قرآن همراه با یکدیگر ذکر شده است - .

ایمان اگر در اعماق جان نفوذ کند حتماً شعاع آن در اعمال انسان خواهد تابید و عمل او را عمل صالح خواهد کرد، و ایمان هم‌چون ریشه است و عمل صالح میوه آن. وجود میوه شیرین دلیل بر سلامت ریشه است و وجود ریشه سالم سبب پرورش میوه‌های مفید است،^۲ امیرالمؤمنین علیه السلام می‌فرماید: «فبالایمان یستدل علی الصالحات و بالصالحات یستدل علی الایمان»^۳ به وسیله ایمان می‌توان به اعمال شایسته استدلال نمود و به سبب اعمال صالح می‌توان بر وجود ایمان نیز استدلال کرد.^۳

پس پیشرفت فرد و جامعه که به مفهوم حرکت در جهت حیات طیبه است، با پیشرفت در ایمان و عمل صالح محقق می‌شود. این بدین معنا است که هر چه ایمان و عمل صالح فرد بیشتر شود به حیات طیبه نزدیک‌تر می‌شود و هر چه در جامعه

۱. سوره نحل، آیه ۹۷.

۲. تفسیر نمونه، ج ۱، ص ۱۴۱.

۳. نهج البلاغه، خطبه ۱۵۴.

روح ایمان بیشتر حاکم شود و مردم به اعمال صالح بپردازند، آن جامعه به حیات طیبه نزدیکتر می‌گردد.

در این مقال عرصه‌ای را که در آن ایمان بارور می‌شود به عرصه معنویت در کلام مقام معظم رهبری تطبیق می‌دهیم؛ زیرا معنویت چیزی جز ایمان به غیب نیست.

هم چنین عرصه‌ای که در آن عمل صالح تحقق می‌یابد را به عرصه زندگی در کلام ایشان تطبیق می‌کنیم؛ زیرا عمل صالح چیزی جز عمل نیک در زندگی این دنیا نیست.

هم چنین مقدمه ایمان و عمل صالح، علم به مصالح و مفاسد انسانی است و دستیابی به علم و دانش و به کارگیری آن بدون بهرمندی از تعقل و تفکر صحیح ممکن نیست.

از این رو آیات و روایات نیز انسان‌ها را بردستیابی به علم مفید^۱ و تفکر و تعقل^۲ تحریک می‌نمایند.

بدین ترتیب پیشرفت در دو عرصه علم و تفکر مقدمه پیشرفت در دو عرصه معنویت و زندگی است.

از سویی عمل صالح در عرصه زندگی از انسانی سر می‌زند که متخلق به اخلاق الهی و اسلامی است. اخلاق مجموعه صفات و ملکات روحی و باطنی انسان است.^۳

برخی علم اخلاق را به فعل و اندیشه نیز تعدی داده و چنین تعریف کرده‌اند: علم اخلاق علمی است که در آن از صفات نفس و افعال و اقوال و افکار صادر از این صفات و نیز از کیفیت تهذیب نفس از رذایل و تخلُّق به فضایل و هم چنین از ارائه

راه‌های سعادت ابدی و ... بحث می‌شود.^۴

بر این اساس عرصه اخلاق نیز یکی از عرصه‌های پیشرفت تلقی می‌شود و پیشرفت فرد و جامعه در این عرصه به پیشرفت در عرصه عمل صالح منجر می‌گردد.

۱. برای نمونه سوره انفال آیه ۲۲، سوره ملک آیه ۱۰ و سوره بقره آیه ۱۷۰.
 ۲. رک: اصول کافی، ج ۱، کتاب فضل العلم، باب فرض العلم و وجوب طلبه و البحث علی العلم، باب التفكير اصول الکافی، ج ۲، ص ۱۵۴ بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار، ج ۱، ص ۸۱.

۳. در لغت اخلاق بر وزن افعال جمع واژه خلق است. خلق به صفات نفس انسان گفته می‌شود، همان‌گونه که خلق به صفات بدن گفته می‌شود. در مفردات آمده است: «خلق و خلق در اصل یک چیزند مانند شرب و شرب و صوم و ولی خلق به هیئت‌ها و شکل‌ها و صورت‌هایی اختصاص یافته که با چشم دیده می‌شوند و خلق به قوا و سجایایی که با بصیرت درک می‌شوند.»

صفات نفس دو قسم است: برخی پایدار و برخی ناپایدار. صفات پایدار را ملکه می‌نامند. ملکات انسان منشأ افعال او است. ملکاتی که منشأ افعال نیکاند فضیلت و ملکاتی که منشأ افعال بدند رذیلت نامیده می‌شوند.

شهید مطهری معتقد است علم اخلاق علم چگونه زیستن است و چگونه زیستن سه شعبه دارد: شعبه چگونه رفتار کردن و شعبه چگونه بودن و شعبه چه بودن. چگونه رفتار کردن مربوط می‌شود به اعمال انسان - که البته شامل گفتار هم می‌شود - که چگونه باید باشد، و چگونه بودن مربوط می‌شود به خویشا و ملکات انسان که چگونه و به چه کیفیت باشد. چه بودن مربوط به نحوه وجود انسان است. بنا بر نظریه اصالت وجود از یک طرف، و بالقوه بودن و نامعین بودن شخصیت انسانی انسان از طرف دیگر، و تأثیر رفتار در ساختن نوع خلق و خوی‌ها و نقش خلق و خوی‌ها در نحوه وجود انسان که چه نحوه وجود باشد، در حقیقت اخلاق، علم «چه بودن» هم هست. (رک: استاد شهید مطهری، مجموعه آثار، ج ۲۲، ص ۳۹).

۴. المظاهری، حسین، دراسات فی الأخلاق و شؤون الحکمة العملية، ص ۲۹.

همچنین عمل صالح باید در چارچوب احکام الهی باشد. این احکام در فقه اسلامی تبیین می‌گردد.^۱ بدین ترتیب می‌توان عرصه فقه را نیز یکی از عرصه‌های پیشرفت تلقی کرد. با این توجیه که فرد و جامعه هرچه در رعایت احکام فقهی پیشرفت کند در عرصه عمل صالح در راستای حیات طیبه پیش رفته است.

بر این مبنا انسان و جامعه‌ای که بتواند در شش عرصه ایمان (معنویت) و عمل صالح (زندگی)، علم و تفکر، اخلاق و فقه به سرحد کمال و مطلوب برسد، پیشرفته است. پس لازم است الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت در هر یک از این ابعاد تبیین شود. چنان‌که پیش از این بیان شد، این عرصه‌ها، نسبت به عرصه‌های رشته‌ای و میان رشته‌ای زندگی که به روش استقراء بدست می‌آیند، فرارشته‌ای محسوب می‌گردند. یعنی بر همه عرصه‌های زندگی سایه می‌اندازند و در همه آنها حضور دارند. در این نگاه حتی اخلاق و فقه را نسبت به عرصه‌های زندگی عرصه رشته‌ای نمی‌پنداریم. بلکه این دو نیز هم‌چون معنویت و علم و تفکر عرصه‌هایی هستند که ناظر به همه عرصه‌های زندگی می‌باشند.

این بدان معنا است که هم باید الگوی پیشرفت در این عرصه‌های پنج‌گانه مستقل ارائه شود و هم پیشرفت در این عرصه‌ها در ارائه الگوی پیشرفت در عرصه‌های زندگی مورد ملاحظه قرار گیرد.

تبیین عرصه‌های زندگی به روش استقرا

عرصه زندگی که عرصه تحقق رفتارها و اعمال صالح است، خود دارای عرصه‌های متعددی است. برای دستیابی به این عرصه‌ها از روش استقرا استفاده می‌کنیم چرا که عرصه‌های زندگی در جاری زمان و مکان تغییر میکنند. این عرصه‌ها از زوایای مختلف و با برش‌های متفاوت قابل تقسیم و بررسی است. با توجه به علوم رشته‌ای و میان‌رشته‌ای مرتبط با الگو در زمان ما عرصه‌های زندگی را به روش استقرا بر می‌شماریم و به لحاظ موضوع و متعلق رفتارها و روابط انسانی، به عرصه‌های رشته‌ای و به لحاظ گروه‌های اجتماعی مهم و موضوعات کلان اجتماعی به عرصه‌های میان رشته‌ای تقسیم می‌کنیم.

۱. واژه فقه در لغت، فهم عمیق و دقیق و در اصطلاح، هو العلم بالأحكام الشرعية الفرعية عن ادلتها التفصیلیه علم به احکام شرعی فرعی از ادله تفصیلی است. / فرهنگ فقه مطابق مذهب اهل بیت، ۷، ج ۱، ص ۲۸.

الف. تقسیم به حسب متعلق و موضوع رفتار

رفتارها را می‌توان به ملاک‌های گوناگون تقسیم کرد:

۱. تقسیم به لحاظ ماهیت رفتار
۲. تقسیم به لحاظ رفتار کننده
۳. تقسیم به ملاک طرف رفتار
۴. تقسیم به ملاک موضوع یا متعلق رفتار
۵. تقسیم به لحاظ اهداف یا انگیزه رفتار
۶. تقسیم به لحاظ آثار رفتارها

با توجه به علوم رشته‌ای در عصر ما به نظر می‌رسد تقسیم به ملاک موضوع و متعلق رفتار به عرصه‌هایی مطابق با عرصه‌های که این علوم مورد مطالعه قرار می‌دهند، می‌انجامد. و این امر موجب می‌شود تا بتوان از دستاوردهای این علوم و دانشمندان و متخصصین آنها در راستای مطالعات در هر عرصه در چارچوب مبانی و منابع اسلامی استفاده کرد.

با این تلقی که هر مجموعه رفتاری مطلوب یا موجود یک نظام رفتاری با مبانی و اهداف مشخص است، در استقراء انواع رفتارها در این قسم از تعبیر نظام رفتاری استفاده شده است. بدین ترتیب نظام‌های رفتاری به حسب استقراء بر اساس نوع موضوع و متعلق رفتار عبارتند از:

نظام اجتماعی، نظام اقتصادی، نظام آموزشی و پژوهشی، نظام تربیتی، جهادی و دفاعی، زیست محیطی، سلامت و بهداشت، سیاسی، مناسک عبادی، قضایی، مدیریتی و ...
بر این اساس بخشی از مطالعات باید به تبیین و تدوین الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت در هر یک از نظام‌های فوق پردازد.

ب. تقسیم بر اساس گروه‌های مهم اجتماعی

با توجه به اهمیت برخی گروه‌های اجتماعی و نقش آنها در پیشرفت جامعه انسانی، لازم است عرصه زندگی از این منظر نیز مطالعه شود. لازم است عرصه زندگی از این منظر نیز تقسیم شده و الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت ناظر به هر یک از این گروه‌های اجتماعی مهم تبیین شود. بدیهی است که مطالعات در باب گروه‌های اجتماعی مطالعات میان رشته‌ای است. برای نمونه استخراج الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت در رابطه با زنان،

نیازمند مطالعات میان رشته‌ای متشکل از اقتصاد، حقوق، اخلاق، تربیت و ... می‌باشد. برخی گروه‌های مهم اجتماعی عبارت‌اند از: نخبگان، احزاب، زنان، جوانان، کارگران و ... در راستای تبیین و تدوین الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، لازم است با تشکیل گروه‌های بین‌رشته‌ای در ارتباط با هر یک از این موضوعات به مطالعه پرداخت.

ج. تقسیم بر اساس موضوعات مهم اجتماعی

مقصود از موضوعات مهم اجتماعی موضوعاتی مانند عدالت، امنیت، رفاه، خانواده، رسانه، انرژی، معماری و ... است که در زمان ما از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بوده و باید به طور مستقل مورد مطالعه قرار گیرند. مطالعه در باره این موضوعات نیز از نوع مطالعات بین رشته‌ای و نیازمند تشکیل گروه‌های متشکل از افراد رشته‌های مرتبط با موضوع است.

ابعاد و عرصه‌های پیشرفت اسلامی ایرانی		
فکر		
علم		
ایمان		
اخلاق		
حقوق		
زندگی		
موضوعات کلان	اقشار و گروه‌های مهم	متعلق و موضوع رفتار (نظام)
خانواده، عدالت، رفاه، امنیت، رسانه، معماری، انرژی، منابع و ...	جوانان، احزاب، زنان، کارگران، نخبگان و ...	اجتماعی، اقتصادی، آموزشی و پژوهشی، تربیتی، جهادی و دفاعی، زیست محیطی، سلامت و بهداشت، سیاسی، مناسک عبادی، قضایی، مدیریتی و ...

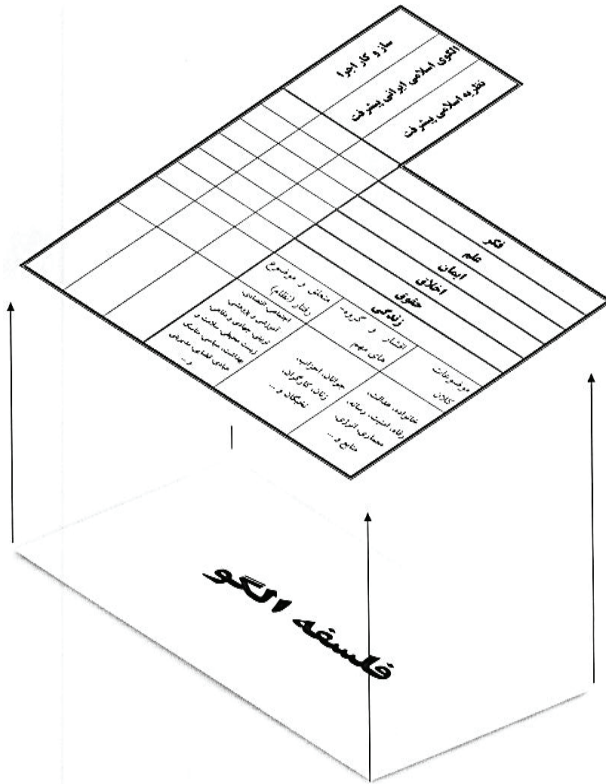
بخش چهارم:

جمع بندی و نتیجه گیری

با ترکیب محورها و موضوعات کلان و عرصه‌های پیشرفت به این نتیجه می‌رسیم که فلسفه الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت در حقیقت پارادایم و هسته سخت الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت در همه عرصه‌ها است و باید نظریه‌پردازی و الگوسازی و تبیین سازکار اجرا در همه عرصه‌های پیش گفته بر اساس آن انجام شود.

در هر یک از عرصه‌ها نیز لازم است سه مطلب در ارتباط با آن عرصه تبیین شود:

۱. نظریه اسلامی پیشرفت
۲. الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت
۳. سازکار اجرای الگو

برای مثال در عرصه علم باید نظریه اسلامی پیشرفت علمی تبیین شود. یعنی وضعیت مطلوب جامعه، اصول تحلیل جوامع، اصول راهبردی و معیارها و شاخص‌های کلان پایش در این عرصه از دیدگاه اسلام در قالب یک نظریه تبیین گردد. سپس با توجه به شرایط پایدار ایران الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت در عرصه علم ارائه گردد. یعنی با مطالعات آینده‌پژوهی و محیطی، نظریه اسلامی پیشرفت بر ایران تطبیق داده شده و وضعیت مطلوب، آسیب‌شناسی وضعیت موجود، اصول راهبردی و معیارها و شاخص‌های پایش با توجه به شرایط ایران بازخوانی گردد. و در قدم سوم نقشه راه اجرا و پایش الگو ارائه گردد.

فهرست منابع

- قرآن کریم
- نهج البلاغه
- تودارو، مایکل، توسعه اقتصادی در جهان سوم، ترجمه غلامعلی فرجادی و حمید سهرابی، وزارت برنامه و بودجه، ۱۳۶۶.
- جعفری، علامه محمد تقی، فلسفه و هدف زندگی، موسسه تدوین و نشر آثار علامه جعفری، چاپ چهارم تابستان ۱۳۸۵.
- جعفری، علامه محمد تقی، فلسفه دین، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، چاپ سوم ۱۳۸۶.
- دوران، دانیل، نظریه سیستم‌ها، ترجمه محمد عینی دوزی سرخابی، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، چاپ دوم ۱۳۷۶.
- رشاد، علی اکبر، فلسفه مضاف، قیسات فصلنامه علمی ترویجی در حوزه دین پژوهی، شماره ۳۹ و ۴۰ تابستان ۱۳۸۵، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- سعیدی، خلیل، نظریه‌ها و قانون‌مندی‌های توسعه، انتشارات شرکت تعاونی کارآفرینان فرهنگ و هنر، ۱۳۸۶، تهران.
- سن، آمارتیا، توسعه و آزادی، ترجمه حسن فشارکی، انتشارات وزارت خارجه، ۱۳۸۲.
- شاه‌رودی، سید محمود هاشمی، فرهنگ فقه مطابق مذهب اهل بیت علیهم السلام، مؤسسه دائرة المعارف فقه اسلامی بر مذهب اهل بیت، چاپ اول، ۱۴۲۶ هـ.ق، قم- ایران.
- شایان مهر، علیرضا، دائرة المعارف تطبیقی علوم اجتماعی، انتشارات کیهان، چاپ اول ۱۳۷۷، تهران.
- صدرالمألهین (ملاصدرا)، صدرالدین محمد، اسفار اربعه، ج ۱، ۱۳۸۳.
- کلینی، ابو جعفر، محمد بن یعقوب، اصول کافی، دار الکتب الإسلامیة، چاپ چهارم، ۱۴۰۷ هـ.ق، تهران- ایران.
- معین، محمد، فرهنگ فارسی معین، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۷۶، تهران.
- مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، دار الکتب الإسلامیة، چاپ اول، تهران، ۱۳۷۴ ش.
- موسوی خمینی ره، سید روح الله، صحیفه امام خمینی (ره)، (نرم افزار)، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)، مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی، نسخه ۳، ۱۳۸۶.
- میر، جرالد م، مباحث اساسی اقتصاد توسعه، ترجمه غلامرضا آزاد، نشر نی، ۱۳۷۸.
- سایت مقام معظم رهبری (<http://www.leader.ir> & www.khamenei.ir)
- * بیانات رهبری در دیدار وزیر و مسئولان وزارت کشور و استانداران ۱۳۷۰/۹/۲۷.

- * بیانات رهبری در دیدار بیسیج دانشجویی ۱۳۸۴/۳/۵.
- * بیانات رهبری در عید فطر ۱۳۷۱/۱۰/۱۵.
- * بیانات رهبری در اجتماع بزرگ مردم رفسنجان ۱۳۸۴/۲/۱۸.
- * بیانات در دیدار دانشجویان و اساتید دانشگاه‌های کرمان ۱۳۸۴/۲/۱۹.
- * بیانات رهبری در نخستین نشست اندیشه‌های راه

